

Capitolul I

INDIVIDUALUL FORMAL

1. Logica lui Hermes

Nemulțumit că logica lui Ares, adică logica clasică (atât tradiționala logică aristotelică, cât și logica modernă, matematică), disprețuiește individualul, Noica vrea să pună bazele unei logici pe care el o numește *logica lui Hermes*. Aceasta se vrea o știință caracterizată prin următoarele trăsături:

1. *Caracterul formal*: logica lui Hermes este o știință formală, dar, spre deosebire de logica lui Ares, forma nu este un cadru gol, invariabil. „Dar care formă este în joc aici? Uni-forma, firește. Le-am spus [sic] tuturor, inclusiv lui Socrate, uniformă și așa cum, în fața morții, toți sîntem o apă și-un pămînt, la fel în fața formelor toate au o culoare cenușie. Numai că, în loc să punem noi lucrurilor (respectiv muritorilor) uniformă, s-ar putea vedea, cu privirea 'logicii', forma pe care și-o *dau* ele. Elpenor nu poate trimite la o asemenea 'formă' de muritor, nici Koriskos. Am putea-o căuta la Ivan Turbincă, în relație specială cu moartea cum stă el, dar nici el n-o arată. În schimb, o va arăta Socrate.”²⁴ Noica vrea să susțină necesitatea îmbunătății conceptului de formă. În logica lui Ares, un raționament

²⁴ Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Cartea Românească, 1986, p. 29.

cum este „Dacă toți *C* sunt *B* și toți *A* sunt *C*, atunci toți *A* sunt *B*” permite înlocuirea uniformă a literelor cu concepte, astfel încât să se obțină un raționament valid. Literale „*A*”, „*B*” și „*C*” pot sta atât pentru „Socrate”, „muritor”, „om”, cât și „Elpenor”, „muritor” și „om”. Noutatea logicii lui Hermes ar fi că literale (formele) nu pot sta pentru orice. După Noica, există o mare deosebire între o propoziție cum este „Socrate este muritor” și „Elpenor este muritor”. Temeiul acestei profunde deosebiri ține tocmai de teoria individualului, după cum vom vedea mai departe.

2. *Caracterul procesual*: spiritul și cultura urmăresc prin logică, susține Noica, explicarea, înțelegerea, valorificarea și integrarea modalităților individuale²⁵. Dar aceste modalități individuale stau sub semnul trecătorului, se schimbă, se prefac încontinuu. Despre un cal anumit, despre o frunză din pomul din fața noastră sau despre astrul care tocmai a răsărit nimeni nu afirmă însă că ar fi muritori. Explicația este că această condiție de muritor aparține numai celor care au o „relație activă” cu condiția lor. „Iar atunci nici toți oamenii nu sînt de numit muritori, ci numai cei care *devin* prin ea. Ar putea fi un criteriu pentru ceea ce trebuie să numim concept (iar nicidecum clasă, ori clasă de înregistrare), dacă la acest început nu ne-ar interesa mai mult devenirea decît fixarea logică. Iar devenirea logică este un gînd simplu: ea exprimă acțiunea acelei *forțe dislocante* a rațiunii care face ca un lucru anumit să nu rămînă în așezarea lui, dar nici să-și dezmință, cu transformările lui, capacitatea de a reflecta de fiecare dată întregul.”²⁶

3. *Caracterul hermeneutic*: logica lui Hermes se vrea o știință a interpretării realităților individuale și a

²⁵ *Ibidem*, p. 136.

²⁶ *Ibidem*, p. 37.

realităților generale. Spre deosebire, logica lui Ares este o știință a războiului, a unei lupte dintre individual și general din care individualul iese mereu învins. Învingerea de care vorbește Noica este cea dată de situația inadmisibilă a subordonării individualului în și sub general, întocmai cum într-un război victoria este repurtată de regimente și divizii. Nimeni nu spune că în bătălia de la Austerlitz au învins soldatul cutare, împreună cu caporalul cutare, aflați sub comanda căpitanului cutare etc., ci batalioanele lui Napoleon.

Pentru ca individualul să însemne ceva este nevoie de o reinterpretare a raportului dintre parte și întreg, este nevoie ca logica lui Hermes să arate că individualul poate fi în așa fel încât să cuprindă generalul. „În timp ce logica lui Ares era cea a războiului, logica lui Hermes ar fi a interpretării, să spunem. Prima logică așeza partea în întreg, și de vreme ce întregul (clasa uneori, funcția altădată, relația abstractă în fine) reținea totul pentru el, partea devenea o simplă variabilă, disparentă sau oricând gata să fie sacrificată. În logica lui Hermes, însă, partea – dacă este una a situațiilor logice, iar nu un simplu element statistic – nu mai este indiferentă și revocabilă: ea este de fiecare dată o interpretare a întregului. O carte dintr-o bibliotecă sau măcar mai multe cărți laolaltă, adică o submulțime a bibliotecii-mulțime, nu sînt indiferente. Dacă e vorba de o bibliotecă iar nu de o adunătură de cărți, dacă deci e vorba de mulțimi = caracterizate și nu de mulțimi = grămezi, atunci dintr-o simplă carte sau măcar o singură submulțime a bibliotecii se poate vedea ce este întregul: că e o bibliotecă de istoric, de medic sau de jurist.”²⁷

Noica începe schițarea logicii lui Hermes prin punerea în evidență a unor „situații logice”, considerate a fi forme

²⁷ *Ibidem*, p. 25.

de „electrizare locală” prin care se manifestă logicitatea: repetiția, simetria, asemănarea, proporția, coordonarea, subordonarea, negația și contradicția. Se arată apoi cum situațiile logice creează anumite câmpuri, prin care diversitatea infinită a lumii poate fi redusă la unitate. Logica lui Hermes ar putea rezulta din această teorie a câmpului logic. Cum un câmp logic este caracterizat drept acea situație în care întregul este în parte, deci nu numai partea în întreg, se poate extrapola această caracterizare asupra întregii logici imaginate de Noica: logica lui Hermes este logica în care întregul este în parte. Putem enumera câteva din exemplele favorite ale autorului *Scrisorilor despre logica lui Hermes*. Într-o grămadă obișnuită, partea este în întreg, așa cum este un bob de grâu în grămada de roade din magazie. Într-un ceas, orice parte am lua, observăm ușor că partea se află în întreg. Dar nu la fel este cazul situațiilor logice. Aici raportul dintre parte și întreg este inversat. Să ne gândim la matematică, atunci când avem o problemă de rezolvat, se observă că „întregul problemei este de fiecare dată în parte. Dacă, de pildă, punem o problemă în ecuație, ea este întreagă în ecuația obținută. Ecuația intră în transformare: problema se păstrează în fiecare transformare identică a ecuației. La orice etapă a rezolvării, întregul este prezent, putându-se astfel spune că ansamblul creat de problemă este în fiecare parte.”²⁸ Tot la fel este cazul repetiției, situație în care ceea ce se repetă este și repetiția de ansamblu; în simetrie se petrece la fel, căci fiecare punct are înscris în el legea de simetrie; în proporție, unde o proporție anumită exprimă întregul câmp al proporționalității etc.

Exemplul favorit al lui Noica este cel al omului, căci în cazul lui părțile sunt în modul cel mai limpede

²⁸ *Ibidem*, pp. 20-21.

purtătoare de întreg: un om anumit este cu adevărat om atunci când devine o lume. Adevărata măsură a unui anumit individ este atunci când părăsește condiția lui obișnuită de membru al umanității și se ridică la nivelul acesteia. Probabil că în creație se observă cel mai clar ceea ce vrea Noica să ne spună aici: „Poetul adevărat este cel care devine la un moment dat Poezia; fizicianul, excedat la început de tot ce se știe, sfârșește uneori prin a deveni el Fizica. Critica literară de astăzi nu mai acceptă textul drept gata semnificat, ci sugerează ca fiecare cititor să fie Interpretul. Omul moral al lui Kant, parte a comunității, trebuie totuși să acționeze în așa fel încât comportarea sa să devină regulă pentru ceilalți. Geniul este definit tocmai prin aceea că prescrie legi în domeniul său de manifestare.”²⁹

Câteva observații se cer aici notate. În primul rând, Noica are în vedere raportul parte-întreg din două puncte de vedere diferite: atunci când spune că volumul x face parte din biblioteca unui jurist (partea este în întreg) și cazul în care x dă seama de întreaga bibliotecă (întregul este în parte). Avem aici două feluri de incluziune și problema principală este să vedem cum le deosebim și mai ales cum să o caracterizăm pe cea de-a doua astfel încât să prindem exact gândul lui Noica.

În al doilea rând, o primă și intuitivă înțelegere a gândului nicasian ar putea fi dat de o importantă, deși simplă, sugestie logică. Ne putem gândi la două noțiuni ce sunt una în raport cu alta gen și specie, de exemplu, „trandafir” și „plantă”. Din punctul de vedere al sferei noțiunilor, noțiunea subordonată („trandafir”) este inclusă în noțiunea supraordonată („plantă”). Orice fir de trandafir am lua, este evident că avem de-a face cu o plantă, adică cu un lucru vegetal alcătuit din rădăcină, tulpină și coroană.

²⁹ *Ibidem*, pp. 21-22.

În schimb, din punctul de vedere al conținutului noțiunilor „trandafir” și „plantă”, noțiunea subordonată („trandafir”) o include pe cea supraordonată („plantă”). Dacă vom considera că trăsăturile unei plante sunt: este membru al regnului vegetal; funcționează pe bază de fotosinteză; are rădăcină, tulpină și coroană, observăm ușor că trăsăturile unui trandafir sunt mai numeroase: este membru al regnului vegetal; funcționează pe baza fotosintezei; are rădăcină, tulpină și coroană; are un miros plăcut; înflorește în luna mai; are ghimpi etc.

Noica introduce apoi în joc unitatea logică fundamentală, *holomerul*, ce este un fel de parte-tot (*holon* (gr.) înseamnă întreg; *meros* (gr.) înseamnă parte). Avantajul acestei noțiuni este că este o unitate logică de la sine activă. Orice altă unitate de la care am pleca are în chip evident nevoie să fie activată. Dacă am pleca de la concept, atunci „școala elementară în cele ale rațiunii ne va spune că trebuie să punem laolaltă două concepte, printr-un act al minții străin de ele, spre a obține judecata. Dacă plecăm de la judecăți, trebuie să înlănțuim, sub anumite condiții și tot din afară, două judecăți spre a face un raționament. Dacă pleci de la propoziție ca o unitate moartă, fără sens propriu, trebuie să legi propozițiile prin cine știe de particule (conective) care le-ar aduna, înmulți și înlănțui. Vrei să pleci de la un sistem de axiome? Atunci iarăși vei interveni din afară, spre a scoate sistemul din inerția lui funciară. Peste tot gândirea, ca un agent exterior, se dovedește a fi demiurgul.”³⁰

Specific holomerului este că se poate disocia în părți din care nu a fost compus niciodată, respectiv un individual și un general. Un holomer cum este Socrate are marea calitate de a se disocia, de a intra în „discluziune”, întocmai

³⁰ *Ibidem*, pp. 38-39.

ca particulele elementare din fizică, și va putea da atât individualul Socrate cât și generalul înțelepciune. În cazul unei forme care nu este holomer, iar Noica îl dă mereu ca exemplu pe Elpenor, încercarea de a descompune această formă nu va duce decât la aflarea unui individual statistic, o simplă subsumare în raport cu generalul. Elpenor este un simplu membru al umanității, spre deosebire de Socrate ce poate închide în el întreaga umanitate.

La un alt nivel al logicii lui Hermes, Noica grupează *krinamenul* (*krinein* (gr.) înseamnă a separa, a distinge, a compara, a judeca), adică uniunea funcțională a individualului și generalului. Acest cuplaj al individualului cu generalul este procesul disociației, nefiind deci numit „judecată” pe motivul că în logica lui Ares judecata este produsul operației opuse, compunerea. Subiectul logic și predicatul logic din logica lui Ares nu aveau, consideră Noica, incluse în sine ideea procesualității, atât de proprii realității, fie individuale fie generale. De exemplu, atunci când a apărut viața pe pământ un punct material devine un individual cuplat cu ceea ce a devenit un general³¹. Sau atunci când a apărut vorbirea articulată, un individual s-a desprins de o realitate generală, în cadrul unui *krinamen*. Sau, din alt punct de vedere, un om nu este decât ceea ce este, dar când își află generalul și se cuplează cu el, devine un *krinamen* viu, prin judecată. Exemplul favorit al lui Noica este Socrate. Fie propoziția „Socrate este muritor”. În această propoziție nu avem „Socrate” plus „muritor”, ci trebuie să vedem aici ideea pregătirii pentru moarte a lui Socrate: „Dar acum, transcrisă fiind prin „Socrate se pregătește pentru moarte”, propoziția arată, în logicitatea ei, că ea nu definește pe Socrate

³¹ *Ibidem*, p. 53.

drept o simplă constantă, ci denumește *variația* însăși: viața lui Socrate, sub intimitatea cu moartea și condiția de muritor, își va da determinări anumite și va intra în variate rapoarte [sic] cu sine. Iar așa cum individualul intră în variație prin general, acesta și el variază prin individual (condiția generală de muritor, adică de om care se pregătește pentru moarte, devine alta prin Ahile, conștient că și el va sfârși, cum este cu totul alta în pregătirea pentru moarte din Cina cea de taină). Prin krinamen, deci, ies la iveală un individual și un general, nu numai în indistincția lor, dar – și aceasta face posibilă cuplarea – în variația lor *solidară*.³²

Prin introducerea celui de-al treilea termen, determinația, ca un mediu care intermediază între individual și general, dar care poate să-i învâluie, Noica ajunge la posibilitatea descrierii celor șase tipuri fundamentale de rostire. În fiecare tip apar cuplați numai doi din termenii fundamentali, al treilea aducând precaritatea. Vor exista astfel judecăți de următoarele tipuri: 1. individual-determinații (I-D); 2. determinații-general (D-G); 3. general-individual (G-I); 4. individual-general (I-G); 5. general-determinații (G-D); 6. determinații-individual (D-I). Să spunem câteva cuvinte despre fiecare.

1. *Determinanta* (I-D) contribuie la determinarea unei realități individuale, fiind deci o judecată descriptivă³³. Întâlnită în narațiune, roman, istorie, acest fel de judecată înlocuiește inducția, urcă spre lege și deschide infinitatea determinațiilor individuale către infinitatea determinațiilor generale.³⁴

³² *Ibidem*, p. 53.

³³ *Ibidem*, p. 81.

³⁴ Vezi Ion Ianoși, *Constantin Noica*, București, Editura Academiei, p. 198.

2. *Generalizanta* (D-G) este definitorie pentru cunoaștere. Determinațiile variate și aparent libere sunt subsumate claselor de ordin general. Dar cunoașterea nu se mulțumește cu datele obținute descriptiv, ci pune lucrurile în situația de a obține noi determinații, așa cum e cazul experimentului³⁵.

3. *Realizanta* (G-I) este judecata ce conduce la realizarea unei legi, la încorporarea în real a unei reguli. Este proprie practicii, în măsura în care se trece direct de la generalul teoretic la realul particular, cum e cazul tehnicii. Dar „practic” înseamnă de asemenea realizarea morală (în sensul lui Kant), astfel încât realizanta face ca o lege sau un imperativ moral să se încorporeze în realitatea vieții noastre spirituale³⁶.

4. *Integranta* (I-G) reprezintă așezarea unei realități individuale sub o legitate generală. Este proprie contemplației, prin care logosul narator face loc celui cunoscător, apoi celui operativ, ajungând acum la treapta de logos contemplativ. Acest tip de judecată este prezent de asemenea în cazul ipotezelor sau proverbelor³⁷.

5. *Delimitanta* (G-D) conduce la nuanțări ale unei legi sau ale unui principiu. Reflectă însuși exercițiul culturii, în sens imediat, ce nu modifică lumea, ca realizanta, dar nici nu riscă să se desprindă de ea contemplativ, ca integranta, ci caută modulațiile nesfârșite ale generalului prin noi determinații³⁸.

6. *Particularizanta* (D-I) aduce aplicarea unor proprietăți și particularizarea lor printr-un caz individual. Reflectă faptul civilizației, cu determinațiile pe care le

³⁵ Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, ed. cit., p. 81.

³⁶ *Ibidem*, pp. 81-82.

³⁷ *Ibidem*, p. 82.

³⁸ *Ibidem*, pp. 82-83.

CUPRINS

Introducere	5
I. Individualul formal	25
1. Logica lui Hermes	25
2. Logica aristocratică	39
3. Holomerul și teoria individualului formal	47
II. Realitățile individuale	63
1. Instanțele ființei	63
2. Individualitatea maladivă	84
3. Individualitatea împlinită	92
III. Universal și idiomatice	99
1. Rostirea filosofică românească	99
2. Reabilitarea individualului	110
3. Cele două deveniri și neimplicarea civică.....	120
IV. Individualismul extrem	131
1. Indivd și colectivitate	135
2. Elogiul individualului excepțional	144
3. Adeziunea la legionarism: motivație <i>versus</i> justificare	159
V. Interpretarea teoriei individualității	175
1. Liniile de forță ale teoriei individualității	175
2. Individualitate și postmodernism	179
3. Individualitate și romantism	190
Concluzii	205
<i>Bibliografie</i>	215
<i>Indice de nume</i>	227
<i>Indice de materii</i>	233